

Škole (E_2 -DUB-BA- A_2) u ranoj povijesti Sumera

Tijekom četvrtog i trećeg tisućljeća prije Krista brojni kulturni procesi u južnoj Mezopotamiji dosegli su vrhunac: razvila su se velika urbana središta, izumljeno je pismo, a zatim su se oblikovale i prve države. Urbani život iziskivao je specijalizirane poslove za koje je trebalo organizirano obrazovati nove stručnjake, prvenstveno pisare. Leksičke liste tvore 15% sačuvanih pisanih dokumenata kasnog Uruka (3400. – 2900. pr. Kr.) dok su nalazi stvarnih „školskih vježbi“ rijedak nalaz. Objekti vrste dokumenata svjedoče da su škole tada doista postojale i djelovale. Istovjetan izgled samih pločica kao i konvencije koje se zamjećuju u pismu također govore u prilog postojanju reguliranog sustava obrazovanja. U sljedećim ranodinastičkim razdobljima (2900. – 2450. pr. Kr.) prati se daljnji razvoj škola, a leksičkim listama se pridružuju i prvi literarni zapisi.

Uvod

Prijenos znanja u svim društvima zauzima ključnu ulogu. Naučavanje mladih generacija dostignućima prijašnjih generacija osnova je očuvanja kulture, ali i korak k njenom razvoju. Što je društvo naprednije to ima više znanja koje se treba prenijeti. Tako u prvim visokorazvijenim civilizacijama Mezopotamije i Egipta po prvi puta nailazimo na organiziranu izobrazbu neophodnu za održavanje složenog sustava administracije i kulture. U ovom sam radu preko pisanih izvora i arheoloških konteksta u kojima su relevantni pisani izvori pronađeni pokušala utvrditi organizaciju i lokaciju škola, metode prijenosa znanja te na kraju i različite vrste obrazovanja u pojedinim gradovima. Usredotočila sam se na najranija razdoblja pismenosti na područje južne Mezopotamije, razdoblje kasnog Uruka i ranodinastičko razdoblje.

Sumerski naziv za školu bio je e_2 -dub-ba- a^1 , što se u akademskom prevodilo kao *bīt tuppī*. Oba naziva doslovno znače „kuća pločica“.² Škola se spominje u

¹ Na nekim mjestima nalazi se i oblik e_2 -dub-a. Reference za e_2 -dub-ba-a sakupio je A. Falkenstein (FALKENSTEIN 1948: 174, 175). Pisani oblik termina je prilično zbunjujući. Falkenstein za njega kaže da je „merkwürdige Pleneschreibung“. B. Landsberg (u SJÖBERG 1976: 159) je predložio da se riječ za školu piše e_2 -dub-ba-a, da bi se razlikovala od termina za „spremište“: e_2 -DUB-ba (= e_2 -kišib-ba). Landsberg je, međutim, smatrao da to objašnjenje može „als künstlich gelten“. U vezi s time, Å. Sjöberg (1976: 159) ukazuje i na listu *Proto-Lu*,

mnoštvu tekstova, uglavnom iz starobabilonskog razdoblja (20. – 16. st. pr. Kr.), koji se nazivaju *Tekstovi školskih dana*, te govore o svakodnevici i nedaćama mladih pisara i njihovih učitelja, kao i u leksičkim listama.³ Osim toga, škola se spominje i u kraljevskim himnama, gdje kraljevi govore o svojem obrazovanju, te u pismima.⁴

Učenici su se nazivali *dummu-e₂-dub-ba-a* - „sinovi kuće pločica“, ili *dub-sar-tur* - „mladi pisar“ (vježbenik, početnik). Učitelji su se nazivali *ummia* - „očevi“. Termin *ummia* je u sumerskom jeziku imao šire značenje i označavao je „obrnika“ ili „stručnjaka“. Naziv kojim su nazivali učitelja govori o cijenjenosti njegovog umijeća u mezopotamskom društvu. Postojali su također i napredniji učenici *šeš-gal* - „stariji brat“, koji su pomagali učitelju u radu s mlađim učenicima.⁵

Proces učenja temeljio se na memoriranju, a u školski program su bili uključeni i „znanstveni predmeti“ kao što su matematika, gramatika, itd. Učili su se i specijalizirani predmeti kao što je mjerenje zemljišta i količine raznih proizvoda, pa čak i glazba. Proučavale su se i prepisivale velike grupe različitih literarnih kompozicija.⁶ Jednim od osnovnih pokazatelja škola i organizacije obrazovanja bile su leksičke liste u kojima su grupirani pojmovi po određenim kategorijama, po principu unosa u rječnicima.⁷ Leksičke liste su, uz to što su očito bile i pomagale u učenju tehničkih administrativnih termina, imale i sasvim drugačiju ulogu u obrazovanju pisara. Metodičkim popisivanjem stvari koje ih okružuju, pisari su unosili red kako u svoj život, tako i u život cjelokupnog društva.⁸ Učenjem i stalnim prepisivanjem lista učenicima se u biti ugrađivala svijest o društvenom poretku kakav su učitelji i nadležne institucije promicali.⁹ Obrazovanje nije ni-

II. 40 i 42, ša3-tam-e₂-dub-ba-a, gdje se očito jedan red mora čitati e₂-kišib-ba-a (u *MSL* XII 68). Vidi dalje *MSL* XII 98, 138b, [ša₃-ta]m-e₂-dub-ba-a, koji se vjerojatno treba čitati e₂-kišib-ba-a. Treba uzeti u obzir i oblik gi-dub-ba-a (*SKIZ*, p. 24, l. 22, gi-dub-ba s varijantom gi-dub-ba-a; *UET* VI/2, br. 150:11, gi-dub-ba-a s varijantom gi-<dub>-ba-a-bi u CBS 13984, col. I).

² Bruno Meissner je bio prvi koji je preveo *bīt tuppī* kao „Schule“ - škola (MEISSNER 1925: 324).

³ Na primjer: *ana bīt tuppim* (=E₂.DUB.BA.A) *alākam šūhissu qassu hītma usātam ina muhhišu šukun*, „Savjetuj ga (mog sina) da ide u školu, pazi na njegovu ruku (rukopis) i pomoz mu“ (*CT* II, Pl. 11, ll. 29-31); *ana bīt tuppim* (=E₂.DUB.BA.A) *īrumma gá-nu aštanassi u kammi ša ga₂-nu ša tēzibam uṭāb*, „Ušao sam u školu i pročitao (skladbu, kompoziciju koja počinje s) ga₂-nu, ispravio sam pločicu gá-nu, koju si mi ostavio“ (*TLB* IV 84, ll. 21-23).

⁴ SJÖBERG 1976: 159, 160.

⁵ VELDHUIS 1997: 25, 26.

⁶ OATES 1996: 163.

⁷ NISSEN, DAMEROW I ENGLUND 1993: 105.

⁸ ISTO: 106.

⁹ Michalowski je prikazao kako su pisarske škole 3. dinastije Ura djelovale kao „ideološki oblikovatelj uma“, usmjeravajući mlade pisare na specifičan pogled na svijet (MICHALOWSKI 1987: 63).

kada bilo samo stjecanje znanja potrebnog za budući posao, već se njime učenici povezuju s tradicijom, što je bila jedna od važnih kvalifikacija za budući posao. Školski program edube stvorio je zajednicu pojedinaca koji su završili obuku čime su postali dio sumerske tradicije i učenosti. Osjećaj prepoznavanja i pripadnost skupini s grupnim, „tekstualnim identitetom“¹⁰ bio je jednako važan za položaj pisara u administraciji kao i njihova vještina.¹¹

Nažalost, za rana razdoblja opis školovanja se u velikoj mjeri zasniva na prethodno iznesenim podacima iz puno kasnijeg vremena. Da su škole uistinu postojale govore nam primjerci leksičkih listâ te rijetki, ali vrlo značajni nalazi stvarnih „školskih vježbi“. Istovjetan izgled samih pločica, kao i konvencije koje se zamjećuju u pismu na lokalitetima južne Mezopotamije, također govore u prilog postojanja neke vrste reguliranog sustava obrazovanja.¹²

Kronologija

U radu sam se usredotočila na prva dva razdoblja mezopotamske pisane povijesti, kasni Uruk (3400. – 2900. pr. Kr.) i ranodinastičko razdoblje (2900. – 2340. pr. Kr.). Prvo razdoblje koje razmatramo dobilo je ime po drevnom gradu Uruku, današnjoj Warki. Dijeli se na Uruk ili Eanna V-III.¹³ Tijekom cijelog razdoblja Uruka, a pogotovo u kasnoj fazi, prati se ubrzan razvoj gospodarstva i usporedo s njim stvaraju se razne metode kontrole proizvodnje. Na kraju tog razvoja ili, može se reći, na početku novog doba u razdoblju Uruk IV (oko 3200. pr. Kr.) javlja se prvi oblik pisma, protoklinasto pismo.

Promjene započete krajem razdoblja kasnog Uruka rezultirale su u ranodinastičkom razdoblju pojavom regionalnih i izoliranih središta koje nazivamo gradovima-državama.¹⁴ H. Frankfort¹⁵ je materijal sa svojih iskopavanja u području Dijale,

---

¹⁰ Taj se termin prvotno koristio kako bi se opisale neke od karakteristika srednjovjekovnih sekti (STOCK 1990). Po Stocku, osnovna karakteristika društvene organizacije grupe bio je sadržaj teksta. On je koristio taj naziv da bi opisao identitet grupe u odnosu na pisani tekst. Grupe su bile opisane kao „sekte“ jer su promicale vlastito tumačenje biblijskih tekstova. Po njegovoj definiciji, tekstualna zajednica može u sebi sadržavati i dobar dio nepisanih pojedinaca. Cooper je predložio da se „tekstualna zajednica“ primijeni i na babilonski identitet (COOPER 1993). Veldhuis „tekstualnom zajednicom“ naziva uski krug pisara koji je poznao iste grupe tekstova i time dijelio isto znanje (VELDHUIS 1997: 143).

¹¹ VELDHUIS 1997: 136, 143.

¹² NISSEN, DAMEROW I ENGLUND 1993: 105.

¹³ CHARVÁT 2002: 119..

¹⁴ Grad-država, to jest urbano središte pod čijom je izravnom kontrolom bilo okolno područje (oko 15 km u radijusu) u kojem su se smjestila brojna ruralna naselja. Procjenjuje se da je na području južne Mezopotamije u ovom razdoblju bilo oko 35 gradova-država (VAN DE MIEROOP 2007: 45).

¹⁵ FRANKFORT 1955: 2, 3.

sjeveroistočno od Bagdada, podijelio u tri faze: I. ranodinastičko¹⁶ (2900. – 2750. pr. Kr.), II. (2750. – 2600. pr. Kr.), IIIa (2600. – 2450. pr. Kr.) i b (2450. – 2340. pr. Kr.)¹⁷. Podjela se ne može jednako uspješno primijeniti na druge, pogotovo sumerske lokalitete pa su se nakon Frankforta uvodili razni podstupnjevi, koji su dodatno zakomplicirali situaciju.¹⁸

Arheološki kontekst

Pri istraživanju sam u obzir uzela sav materijal navedenih razdoblja (oko 13 620 pločica) i relevantnim su se pokazali samo tekstovi koji pripadaju većim zbirkama pločica. Za razdoblje kasnog Uruka to su prvenstveno tekstovi iz Uruka. Ondje je pronađeno skoro 5000 pločica i fragmenata koji uglavnom svjedoče o administrativnom životu Uruka. Srodni dokumenti su pronađeni i u današnjem Djemdet Nasru (241 pločica), čije staro ime nije poznato, i u Umi (današnji Umm Al Akrabu; 428 pločica).¹⁹

Pločice koje se mogu datirati u razdoblje Uruk IV (njih 1830) pronađene su isključivo u gradu Uruku, u slojevima hramskog kompleksa božice Inane (Eanna).²⁰ Sve su, zajedno s onima iz razdoblja Uruk III (3096 pločica), pronađene u sekundarnom arheološkom kontekstu, u otpadnim jamama.²¹

Nova organizacija naselja u ranodinastičkom razdoblju pokrenula je nove društvene i gospodarske promjene. Napuštaju se neka dotadašnja naselja i stanovništvo se iz njih slijeva u nove gradove koji se ubrzano šire. Povećanje populacije

¹⁶ Nema nikakva prekida između ranodinastičkog I. razdoblja i prethodnog. Kontinuitet je najizrazitiji u keramičkom materijalu (NISSEN 1972: 103).

¹⁷ II. i III. ranodinastičko razdoblje najbolje je posvjedočeno u području Dijale, Uru, Kišu i Nipuru (NISSEN 1972: 103).

¹⁸ VAN DE MIEROOP 2007: 41, 42. Istraživači južnih mezopotamskih lokaliteta koristili su se različitim nazivima i različito su grupirali keramički materijal 3. tisućljeća prije Krista. Za područje Dijale to su ranodinastičko I-III (GIBSON 1982), za područje oko Uruka ranodinastičko II i III, za središnju nizinu ranodinastičko II i III, za područje Kiša ranodinastičko I-III, za područje oko Fare ranodinastičko II. i III., itd. (MCMAHON 2006: 3, 4).

¹⁹ DAHL 2007: 33; U ne tako davnoj prošlosti Uma je dosta često bila na meti raznih pljačkaša, počevši od početka prošlog stoljeća pa sve do nedavnog iračko-američkog sukoba nakon kojeg su se na crnom tržištu pojavile velike kolekcije pločica. Nažalost, na ovom se iznimno važnom lokalitetu još uvijek nisu provela nikakva arheološka istraživanja pa su i podaci koji se mogu dobiti o ranim fazama razvoja Ume uglavnom ograničeni na pisane izvore bez arheološkog konteksta (ADAMS 2008).

²⁰ GLASSNER 2003: 46. Na području tog svetišta nalazio se najveći brežuljak u Uruku. Sondiranje na tom brežuljku pokazalo je da je to najstarije kontinuirano naseljeno područje u Uruku (LEICK 2002: 33-37).

²¹ O arheološkom kontekstu u kojemu su pronađene pločice kao i o njihovoj dataciji vidi *ATU* 3: 10-12.

u gradovima uzrokuje sve veću i izraženiju stratifikaciju društva. Odgovor na te promjene bila je jača centralizacija vlasti. Intenzivnije upravljanje institucionalnim dobrima, obradivom zemljom i radnom snagom pratili su i porast pisane dokumentacije i brojnije profesionalno osoblje što je omogućilo daljnji razvoj pisma.²² Već u najranijim tekstovima ranodinastičkog razdoblja pismom se prvi puta iskazuje govorni jezik. Mijenja se i izgled pisma. Prvo su se simboli, za razliku od urezanih protoklinastih znakova, počeli otiskivati u vlažnu glinu što je ubrzalo zapisivanje podataka. Znakovi su se standardizirali i shematizirali poprimajući postupno klinasti izgled. Fonetizacija pisma omogućila je i zapisivanje drugih jezika, u prvom redu semitskih. Pismo se tako širi i izvan Mezopotamije u pojedina urbana središta Sirije (Ebla, Mari, Nabada).²³ Novina je da se u ovom razdoblju javljaju prvi literarni tekstovi: vradžbine, razne himne, poslovice, dijalozi, očeve upute sinu i slično.²⁴ Sredinom 3. tisućljeća pr. Kr. stvara se tako neka vrsta literarne kulturne zajednice čije je središte južna Mezopotamija.

Tekstovi koji najviše govore o organizaciji škola tog razdoblja uglavnom potječu iz Ura (današnji Tel al-Mukajar), Šurupaka (današnja Fara), Abu Salabikha²⁵, Girsua (današnji Telo) i Nipura (Karta 1).

U Uru su otkriveni ostaci nekropole s izrazito bogatim ukopima zbog kojih je cijeli taj dio danas poznat pod nazivom „Kraljevski grobovi Ura“. Veliki dio te nekropole može se datirati u ranodinastičko IIIa razdoblje, ali dio nalaza iz tako zvanih slojeva SIS I-VIII²⁶ pripada ranijim fazama, I./II. ranodinastičkom razdoblju.²⁷ Do sada je pronađeno oko 660 pločica koje se mogu datirati u ovo razdoblje.

Podaci o sljedećem ranodinastičkom IIIa razdoblju potječu s dva lokaliteta, Šurupaka i Abu Salabikha. Najveća zasluga za današnje poznavanje organizacije u Šurupaku pripada Harriet P. Martin, koja je strpljivim proučavanjem arheoloških i pisanih izvora uspjela napraviti precizniju rekonstrukciju grada i života u njemu.²⁸ Ondje je pronađeno 746 pločica koje se mogu datirati u ovo razdoblje. Najveći dio, njih 402, pronađen je u blizini područja s velikim građevinama koje su istraživači nazvali „Kućom pločica“. Druga skupina od 96 pločica koje su pripadale drugom arhivu iskopana je na krajnjem sjevernom dijelu lokaliteta.

²² VISICATO 2000: 235.

²³ VAN DE MIEROOP 2007: 60.

²⁴ ISTO.

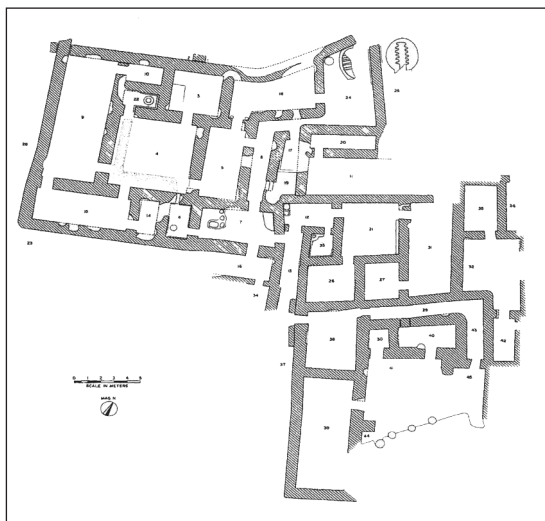
²⁵ Nije poznato staro ime.

²⁶ SIS je skraćenica od Seal Impression Strata, kako su nazvani slojevi u kojima je pronađen veliki broj otisaka cilindričnih pečata.

²⁷ HANSEN 1992: 206.

²⁸ MARTIN 1988.

Zbog smještaja, kao i zbog karaktera administrativnih dokumenata pronađenih na tim lokacijama Visicato je zaključio da se radi o dva različita kućanstva koja su pripadala jedinstvenom administrativnom središtu.²⁹

Slika 1. Tlocrt administrativnog kompleksa u Abu Salabikhu (BIGGS 1978: 3)

U Abu Salabukhu se u ranodinastičkom IIIa razdoblju na istočnom telu u području E („Area E“) izgrađuje složeni arhitektonski kompleks četvrtastih građevina okupljenih oko unutrašnjeg dvorišta (Slika 1). Unutar prostorija jedne građevine pronađene su 564 pločice većinom s literarnim i leksičkim tekstovima.³⁰ Najviše pločica pronađeno je u povezanim sobama 21 i 31, u zapunama jama. U maloj sobi 20 pronađena je, također u zapunama, veća skupina pločica. U arheološkom sloju pronađene su samo pločice iz dvorišta (soba 44) i jedna iz sobe 39.³¹ O administrativnoj organizaciji grada za sada ne postoje nikakva svjedočanstva jer su pronađena samo 44 administrativna teksta. Sudeći po karakteru većine sačuvanih tekstova, pronađeni ostaci arhitekture pripadaju ili nekom dijelu hramskog kompleksa ili nekoj drugoj instituciji koja je najvjerojatnije imala obrazovnu funkciju.

U ranodinastičkom IIIb razdoblju prati se daljnji razvoj administrativnih i političkih manifestacija započet u središtima prethodnog razdoblja. Osnovna karakteristika je daljnja centralizacija.³² Najpotpuniji arhiv ovog doba je arhiv Girsua. Girsu je postigao vrhunac svog razvoja upravo u ovom razdoblju.

²⁹ POMPONIO I VISICATO 1994: 4, 5.

³⁰ CHARVÁT 2002: 165, POSTGATE 1980: 91, 92, 1982: 50-54.

³¹ HANSEN 1974: 11, 13.

³² NISSEN 1988: 131.

Odatle potječe 1648 pločica koje su većinom nabavljene na slobodnom tržištu.³³ Vjerojatno sve potječu s Tela K, što se utvrdilo njihovom usporedbom s malom skupinom pločica koje su pronađene prilikom legalnih arheoloških iskopavanja.³⁴ Tel K je možda bio središte administracije koja je sastavljala te dokumente i koja se u njima naziva e₂-mi₂.³⁵ Na sjevernom dijelu Tela pločica vjerojatno je bio smješten arhiv institucije e₂-gal koja se bavila drugačijim poslovima od institucije e₂-mi₂.³⁶

Podaci o školama ovog razdoblja pronađeni su još samo u Nipuru. U ovo razdoblje može datirati 658 pločica. Veliki broj otkriven je u privatnim građevinama na području koje je postalo poznato kao „pisarska četvrt“, a na kojem je bila hramska institucija e₂-kur (glavni hram boga Enlila).³⁷ Vjerojatno sve potječu s Humka III ili s Humka X (Slika 39).³⁸

Razdoblje kasnog Uruka

U slojevima kasnog Uruka pronađeno je nekoliko grupa pločica koje donekle mogu rasvijetliti tijekom školovanja prvih pisara. U prvoj su grupi jednostavno oblikovani komadi gline na kojima su stilusom ispisani redovi i stupci simbola. To je bila početna faza školovanja u kojoj su učenici savladavali pisanje pojedinih znakova. Sljedeći stupanj bio je oblikovanje samih pločica, o čemu možda svjedoči i pronalazak oblikovanih, neispisanih pločica.³⁹ Nakon početnih lekcija učenici su morali savladati pisanje različitih elemenata simbola. Dokaz ove faze izobrazbe su pločice s različitim nizovima otisaka stilusa (npr. ATU 1, 539; Slika 2). Kategoriji školskih vježbi pripadaju i pločice koje na prvi pogled izgledaju kao obični administrativni dokumenti, ali kojima nedostaju završni obračun i osobna oznaka ili oznaka institucije.⁴⁰ O školovanju pisara

³³ PARROT 1948: 26.

³⁴ VISICATO 2000: 53. Tel pločica iskopan je 1894. godine i tada je pronađeno oko 30.000 pločica iz vremena 3. dinastije Ura i kasnijih razdoblja. Dodatnih 35.000 - 40.000 pločica pronađeno je u ilegalnim iskopavanjima i prodano na otvorenom tržištu. Tijekom 1895. godine na raznim lokacijama na Telu pločica pronađeno je oko 3800 pločica iz sargonskog i posljednjeg sargonskog razdoblja, a 1900. godine iskopano je još 11.000 pločica iz vremena Gudee i 3. dinastije Ura.

³⁵ Ta se institucija u Girsuu ne pojavljuje prije prve godine vladavine vladara Lugalande (VISICATO 2000: 62, 63).

³⁶ WESTENHOLZ 1984: 18, 22.

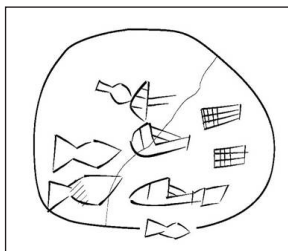
³⁷ LEICK 2002: 141-143.

³⁸ WESTENHOLZ 1975: 3-7.

³⁹ NISSEN, DAMEROW I ENGLUND 1993: 105.

⁴⁰ ISTO.

svjedoče i pločice koje Englund naziva „školskim vježbama računovodstva“. Jedna od takvih je i *MSVO 4, 66* (= IM 23426).⁴¹

Slika 2. Školska pločica, Uruk, Uruk III; ATU 1, 539

Ovo su sve bile osnovne vježbe pisanja i otkrivaju tehničke metode savladavanja pisanja znakova. Puno jasnija svjedočanstva o školovanju pisara su već spomenute leksičke liste. Rekonstrukcije ranih pločica pokazuju da su liste od samog početka bile standardizirane.⁴² One su povezane sa samim nastankom protoklinastog pisma, budući da su „izum“ i definiranje simbola pisma automatski zahtijevali takvu vrstu kompilacija tematski srodnih grupa znakova. U drugu ruku, moguće je da su liste bile pisane inačice već postojećih oralnih kompilacija koje su već bile tematski sortirane.⁴³

Iz ovog vremena sačuvano je čak 15 vrsta leksičkih lista od kojih je 5 potvrđeno već u sloju Uruk IV. Većina najranijih leksičkih lista može se pripisati nekoj od kompozicija koje su poznate iz kasnijih izvora (3. tisućljeće pr. Kr.). Među njima su *Standardna lista zanimanja* (*Lu₂A*; Slika 3), *Lista riba*, *Lista životinja*, *Lista posuda* i mnoge druge (Tabla 1).

Slika 3. *Lu₂A* lista, Uruk, Uruk III; ATU 3, 23, W 20421,1 (CDLI)

⁴¹ Na pločici su zabilježeni veliki i okrugli brojevi i nema ideograma koji bi predstavljao službenika koji bi bio potreban za sastavljanje pravog administrativnog dokumenta. U prvom stupcu su zapisani brojevi krutih proizvoda od žita pa su brojeni u biseksagimalnom sustavu, uz koje je zapisana i količina žita korištena za njihovu proizvodnju (ENGLUND 2001: 13, 14).

⁴² VELDHUIS 1997: 13. Izuzetak je *Lista drveća* čiji je samo prvi dio standardiziran.

⁴³ NISSEN, DAMEROW I ENGLUND 1993: 24.

Tabla 1. Leksičke liste razdoblja kasnog Uruka*

Leksičke liste	Uruk			Uma	Djemdet Nasr	nepoznato
	Uruk IV	Uruk III	???	Uruk III	Uruk III	Uruk III
Lu2 A	5	158	22	10		4
Službenici		22	1			
Životinja		20	4			
Riba		21	1			
Ptica		4	2			
Svinja		2				
Drveća		28	2			2
Tributa		51	5			
Biljaka		5				
Posuda	3	79	9	4	1	
Metala	1	44	10	1		
Hrane	1	8				
Gradova	1	13				
Toponima		12			1	
Riječi		11				
Nepoznato		125		3		3
Ukupno	11	603	56	18	2	9

Oko 125 fragmenata ne može se pripisati nijednoj poznatoj kompoziciji kasnijeg vremena. Neke su možda bile popratni popisi naziva, nastale kad se ukazala potreba za njima i kasnije napuštene, a mogle bi pripadati izgubljenom dijelu neke poznate liste, koji se u kasnijoj verziji nije sačuvao. Primjer liste za koju se smatra da je postojala samo u tom razdoblju je tzv. *Lista svinja* (W 12139). Radi se o dvije pločice iz kraja kasnog Uruka (Uruk III) kojima su zajednički samo pojedini unosi i koje su zapisane u obliku svojstvenom leksičkim listama. Lista se sastoji od 58 unosa na početku kojih je zapisana numerička oznaka 1 iza koje slijedi simbol ŠUBUR - „svinja“⁴⁴, uz dodatne simbole koji specificiraju glavni termin.⁴⁵

* Podaci za leksičke liste iz Uruka su preuzeti iz ATU 3, str. 12 a ostali iz CDLI. Popis pločica s leksičkim listama vidi u OSTERMAN 2010: 378.

⁴⁴ Interpretacija simbola ŠUBUR još uvijek je predmet rasprava. A. Falkenstein je poistovjetio simbol ŠUBUR sa simbolom UR (pas) (ATU 1, 45, 46). Drugo mišljenje je da je to naziv za „slugu“ (STEINKELLER 1996: 212). Simbol u ranodinastičkom razdoblju više ne postoji. Tada se on zamjenjuje znakom ŠAH₂, koji je piktografski prethodnik znaka koji se na sumerskom čitao šah₂ ili sah₂ (i zeh₂ i zehda; Englund 1995: 125, 131, fn. 8).

U gradu Uruku, od sveukupno 669 pločica na kojima su zapisane liste, njih 11 može se datirati u fazu Uruk IV, 603 u Uruk III, dok se preostalih 56 ne može pripisati ni jednoj od navedenih faza.⁴⁶ Od 11 najranijih leksičkih tekstova čak je 5 dijelova (skoro 50 %) Lu_2 A liste, 3 (skoro 30 %) *Liste posuda* dok su sa po jednim primjerkom zastupljene *Lista metala*, *Lista hrane* i *Lista gradova* (po 1 %). U leksičkom korpusu faze Uruk III zastupljeno je 15 različitih lista. Na Lu_2 A listu sada otpada 26 % nalaza, na *Listu posuda* 13 %, *Listu metala* 7 %, *Listu hrane* malo više od 1 % i *Listu gradova* 2 %. Nove liste su: *Lista službenika* (3.5 %), *Lista životinja* (3.3 %), *Lista riba* (3.4 %), *Lista ptica* (manje od 1 %), *Lista svinja* (samo 2 primjerka), *Lista drveća* (4.5 %), *Lista tributa* (8.5 %), *Lista biljaka* (manje od 1 %), *Lista toponima* i *Lista riječi* (po 2 % cjelokupnog korpusa). Ne može utvrditi kojoj vrsti pripada preostalih 125 listi.

Ostavimo li na trenutak po strani listu Lu_2 A, gotovo sve ostale se odnose na neke proizvode (ili životinje) o kojima redovito pišu i istovremeni administrativni dokumenti. U najzastupljenijoj od njih, *Listi posuda*, popisani su termini koji označavaju spremnike i njihov sadržaj (biljke, životinje, prehrambene namirnice, tekućine, tekstil). Nazivi su to osnovnih dobara i proizvoda kojima se, sudeći po administrativnim dokumentima, najviše i trgovalo. Pisari su se, dakle, uglavnom obrazovali za stvarnu administrativnu službu.

Apsolutno najzastupljenija lista Lu_2 A predočavala je hijerarhijski poredak službenika koji su dobrim dijelom potvrđeni i u dokumentima, što pokazuje i stvarnu „pedagošku“ ulogu škola. Usporede li se unosi u listi s podacima iz administrativnih dokumenata vidi se da se poredak većinom podudara, iako slijed nije odgovarao u potpunosti stvarnom stanju u društvu. Škole su, dakle, uz osnovnu funkciju poučavanja budućih pisara imale zadaću i propagirati, a time i očuvati društvenu hijerarhiju. Iz toga bi se moglo zaključiti da su nadležne institucije ili osobe svakako morale pripadati samom vrhu društvene ljestvice. Trenutno se ne može sigurno tvrditi koje su to institucije bile jer je to pitanje povezano s općim problemom organizacije društva u razdoblju kasnog Uruka. Daljnje istraživanje i sustavna analiza brojnog pisanog materijala, u prvom redu grada Uruka, morat

⁴⁵ ENGLUND 1995: 129, 130, VELDHUIS 1997: 12. Različiti unosi vjerojatno se odnose na različitu starost životinja kao ŠUBUR+1N₅₇ (W 12139 o I 2) koja označava svinju staru 1 godinu, i ŠUBUR+2N₅₇ (W 12139 o I 3) koja označava svinju staru 2 godine. Drugi su označavali različit spol ili porijeklo kao, na primjer, ŠUBUR+3N₅₇ (W 12139 r III 4), vjerojatno muška životinja ili životinja porijeklom s istočnih planina, ili boju životinja, kao ŠUBUR NE_a (W 12139 r I 3) - „crvenkasta svinja“, ŠUBUR GI₆ (W 12139 r I 7) - „crna svinja“, ŠUBUR U₄ (W 12139 r I 8) - „bijela svinja“. Zabilježeni su također i njihovi proizvodi (dijelovi mesa, različiti načini kuhanja, pohranjivanja i konzerviranja) i osobe koje su se bavile njihovim uzgojem, hranjenjem i klanjem (ENGLUND 1995: 129-132).

⁴⁶ Podatke o broju i vrsti leksičkih listi iz razdoblja kasnog Uruka preuzela sam iz ATU 3: 12 i iz baze podataka CDLI.

će pokazati radi li se o nekoj hramskoj instituciji kao što je NUN, ili je u pitanju ipak neka gradska kao UNUG.

U Uruku se, iako nemamo sačuvan izvorni arheološki kontekst, na temelju mjesta gdje su pločice pronađene ipak mogu iznijeti pretpostavke o mogućoj lokaciji prvih škola. Leksičke su liste uglavnom nalažene unutar cijelog hramskog kompleksa, ali dok je na većini lokacija pronađen samo 1 do 2 primjerka ili čak nijedan, na četiri se lokacije zamjećuje znatno veća koncentracija (Slika 4).

	Me	Na	Nb	Nc	Nd	Ne	Oa	Ob	Oc	Od	Oe	Pa	Pb	Pc	Pd	Pe	Qa
XIV/1																	
XIV/2																	
XIV/3						2 (21b)											
XIV/4					1 (1)	2 (2a)	1 (1)										
XIV/5					0 (2a)	0 (2a)	0 (1)										0 (7)
XVI/1					0 (1)												0 (1)
XVI/2					0 (1)												
XVI/3							0 (41)	0 (31)	1 (1)								
XVI/4	xxx (1)				0 (5)	0 (12)	0 (28)	0 (28)	0 (40)	0 (1)	0 (2)	0 (1)	0 (2)				
XVI/5					0 (3)	0 (2)	Stampf (1)	Stampf (6)	Stampf (12)	11 (12)	0 (1)						
XVII/1					0 (1)	0 (3)	1 (4)	1 (6)	2 (10)	3 (10)	10 (13)						0 (1)
XVII/2					0 (24)	0 (21)	37 (20)	4 (18)	4 (16)	0 (1)	0 (1)	0 (2)	1 (3)	0 (1)	0 (1)	0 (5)	0 (25)
XVII/3					0 (126)	0 (73)	0 (21)	0 (9)	0 (11)	0 (14)	0 (2)	0 (2)	0 (1)	0 (1)	0 (1)	0 (1)	Kalender Tempel 0 (12)
XVII/4					1 (89)	1 (115)	2 (42)	0 (13)	2 (6)	2 (13)	2 (24)	0 (2)	1 (2)	0 (1)	0 (8)	0 (24)	0 (1)
XVII/5					1 (9)	36 (189)	30 (69)	2 (6)	0 (1)	0 (2)	0 (13)	0 (10)	0 (1)	0 (1)	0 (1)	0 (1)	0 (1)
XVII/1					21 (247)	196 (245)	32 (23)					0 (1)	6 (12)	6 (12)			
XVII/2					56 (64)	4 (5)						0 (1)	Mosaikhof 2 (4)				
XVII/3					1 (3)												
XVII/4																	1 (30)
XVII/5																	

Slika 4. Tlo crt Uruka s brojem pronađenih leksičkih listi na pojedinim lokacijama (ATU 3: 11)

Najveća skupina je pronađena izvan vanjskog perimetra takozvanog „Velikog dvorišta“.⁴⁷ Na tom su položaju pronađene čak 354 leksičke pločice, dakle nešto više od 50 % sveukupnog leksičkog materijala. Štoviše, u dva kvadranta su pronađeni gotovo isključivo leksički tekstovi.⁴⁸ Druga znatnija skupina od 95 pločica pronađena je u unutrašnjosti Hrama D.⁴⁹ Treća i četvrta skupina su znatno skromnije i vjerojatno ne ukazuju na lokaciju škola, ali možda indiciraju neki drugi kontekst u kojima su se leksičke liste koristile. Možda su se na tim mjestima sastavljali administrativni dokumenti pa su liste služile kao podsjetnik. Jedna skupina je pronađena

⁴⁷ U kvadrantima Nc XVI/5, Nc XVII/1, Nd XVI/5, Nd XVII/1, Nd XVII/2 i Ne XVII/1.

⁴⁸ Tako su od 205 pločica pronađenih u kvadrantu Nd XVII/1 njih 196 dijelovi leksičkih lista, a u susjednom kvadrantu Nd XVII/2 od 64 pločice 56 ih sadrži leksičke liste.

⁴⁹ Unutar kvadranta Od XVI/5, Oe XVI/4, Oe XVI/5, Oe XVII/1, Pa XVII/1.

u unutrašnjosti i neposrednoj okolici Hrama C (27 pločica),⁵⁰ a druga unutar i u neposrednoj okolici takozvane „Stampflehm“ zgrade (33 pločice).⁵¹ Nalazi su zatečeni u sekundarnom arheološkom kontekstu, ali valja pretpostaviti da ipak ukazuju na lokaciju pojedinih objekata gdje se rukovalo pisanim pločicama. Naime, ne vjerujem da se bilo koji materijal pri odlaganju u otpadne jame nosio u neki drugi dio grada. Vjerojatnije je da su se u tu svrhu koristile jame koje su se nalazile u neposrednoj blizini. Iz navedenih se podataka stoga može zaključiti da se mjesto na kojem su se prvi pisari poučavali treba tražiti negdje u okolici „Velikog dvorišta“.

U Djemdet Nasru su pronađena samo dva primjerka leksičkih lista, *Lista toponima* i *Lista posuda*. Na temelju toga može se pretpostaviti da su se pisari obučavali negdje drugdje, u dijelu grada koji još nije istraživani. Ipak, neobično je što su pronađene samo dvije liste i još k tome nema inače najučestalije *Lu₂ A* liste koja možda najjasnije indicira na postojanje škola. Iz toga bi slijedilo da su se pisari Djemdet Nasra školovali u nekom drugom središtu (možda Uruku), a pronađene liste su samo podsjetnici kojima su se koristili sastavljajući dokumente.

Među pločicama iz Ume leksičke liste sadrži njih 18, od kojih je *Lu₂ A* lista čak 10. Pronađena su četiri primjerka *Lista posuda* i jedan *Liste metala*. Za ostala tri ulomka ne može se utvrditi koju su vrstu leksičke liste nosili. Korpus tekstova koji je pripisan Umi sigurno je bio dio jedinstvenog arhiva. Institucija kojoj je taj arhiv pripadao zasigurno je, sudeći po broju i vrsti pronađenih leksičkih lista, imala i školu gdje su se obrazovali pisari. To dodatno potvrđuju i postoci zastupljenih vrsta lista, koji se u osnovnim crtama poklapaju s postocima iz Uruka gdje je sigurno postojala institucija (ili dio nje) koja je obrazovala pisare.

Znanje koje su pisari stjecali u školama i analiza pisma koja se razvijala sastavljanjem i prepisivanjem leksičkih lista bili su preduvjet daljnjem razvoju pisma. Na temeljima dostignuća razdoblja kasnog Uruka u prvoj se polovici 3. tisućljeća pr. Kr. nastavlja izgradnja uređenog sustava znakova i postupna fonetizacija pisma čime ono postaje nezamjenjivi dio administrativnog, religijskog, gospodarskog i kulturnog života društva.

Ranodinastičko razdoblje

Osnovna značajka leksičke tradicije 3. tisućljeća pr. Kr. je njezina stabilnost. Tekstualni nalazi iz Šurupaka i Abu Salabikha pokazuju da je sredinom 3. tisućljeća pr. Kr. postojao standardiziran korpus leksičkih i literarnih tekstova. Leksički je korpus u osnovi bio isti kao uručki. Neke liste su malo prerađene (*Lista životinja*) dok su druge ostale gotovo iste kao u prethodnom razdoblju (*Lu₂ A*). Pojavljuju se i neke

⁵⁰ U kvadrantima Oa XVI/2, Ob XVI/2, Ob XVI/3, Oc XVI/3, Oc XVI/4.

⁵¹ U kvadrantima Oa XV/3, Oa XV/4, Oa XV/5, Ob XV/3, Ob XV/4, Ob XV/5, Oc XV/3, Oc XV/4, Oc XV/5.

nove kao što je *Lista bogova*. Pronađeno je najviše primjeraka *Liste zanimanja* (Lu₂ A). Gotovo svaki lokalitet gdje su pronađeni školski tekstovi imao je jednu. Zbog društvenih i političkih promjena diljem Mezopotamije *Lista zanimanja* iz kasnog Uruka (Lu₂ A) morala se donekle preraditi i modernizirati.⁵² U ranodinastičkoj *Listi zanimanja* (Lu₂ E) spominju se nove titule kojih nije bilo u ranijoj verziji (dub-sar, ensi₂, nu-banda₃...), međutim, ona nikada nije istisnula listu Lu₂ A koja se prepisivala još dugo nakon što je lista Lu₂ E zaboravljena.⁵³

Izrazito je malo svjedočanstava o životu i organizaciji gradova u početnom dijelu ranodinastičkog razdoblja. Jedini lokalitet koji pruža nešto više podataka je drevni Ur, gdje je uz brojne administrativne dokumente pronađeno i 30 pločica sa školskim vježbama. Prosopografska analiza 25 najčešćih antroponima ukazuje na to da su svi administrativni dokumenti, zajedno s 30 pločica sa školskim vježbama, pronađenih u SIS IV, pripadali jednom arhivu. Po tome bi se dalo zaključiti da je administrativna institucija kojoj je pripadao taj arhiv imala vlastitu školu za obuku pisara.

U sljedećem, III. ranodinastičkom razdoblju najbolje svjedočanstvo o djelovanju škola su leksičke liste kojima se sada pridružuju i prvi literarni zapisi. Leksičke liste kasnog ranodinastičkog razdoblja više nisu bile proizvod učenika, već su ih gotovo uvijek sastavljali napredniji pisari (Slika 5). Osnovna poduka je obuhvaćala i vježbe sastavljanja poslovnih dokumenata i prepisivanje raznih poslovnica i zagonetki.⁵⁴

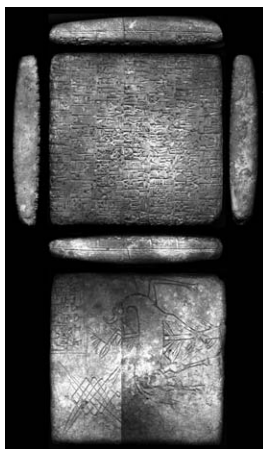
Slika 5. Instrukcije Šurupaka, nepoznato nalazište, starobabilonsko razdoblje; MS 2788 (CDLI)

⁵² Vidi PETTINATO 1981: 27-46.

⁵³ VELDHUIS 1997: 14, 15.

U Šurupaku su u Kući IXaa, uz administrativnu dokumentaciju, pronađene i leksičke liste, školski tekstovi i razni literarni tekstovi, što možda ukazuje na to da se u toj građevini nalazilo središte za školovanje pisara (Tabla 2).⁵⁵ Škola je i u ovom slučaju očito bila dio neke administrativne institucije. Pronađene su tematske ili enciklopedijske liste koje su grupirale nazive raznih vrsta životinja, biljaka, spremnika, tkanina i metalnih predmeta. Nadalje, tu je jedinstvena *Lista zanimanja* (Lu_2 B) poznata samo iz Šurupaka, koja počinje titulom sanga i nastavlja se raznim obrtnicima i pripadnicima hramskog osoblja. Pronađen je i dio liste s matematičkom i ekonomskom terminologijom, kao i *Lista bogova*.⁵⁶

Danas je jasno da su školski tekstovi iz Šurupaka i Abu Salabikha najstariji literarni tekstovi u mezopotamskoj povijesti. Oni predstavljaju „prvi veliki procvat sumerske književnosti i kulminaciju arhajske sumerske tradicije znanosti“.⁵⁷ Međutim, iako se neki mogu prepoznati kao književni (u širem smislu), vrlo ih je teško razumjeti i prevesti. Pismo se, istina, do tog vremena razvilo u sustav kodificiranja govornog jezika, ali još ne prenosi cjelokupnu poruku. Možda najpoznatiji literarni tekst, u biti zbirka poslovice, zove se *Šurupakove upute*, po legendarnom vladaru po kojem je i grad dobio ime (Slika 6).⁵⁸

Slika 6. Leksička lista s crtežom na reversu, Fara, RD IIIa; SF 77 (CDLI)

⁵⁴ ISTO: 15, 80. Za poslovne dokumente vidi FOSTER 1982.

⁵⁵ LEICK 2002: 72, 73, VISICATO 2000: 20. Cjelokupan popis školskih i literarnih tekstova iz Šurupaka nalazi se u BIGGS 1974: 35-42.

⁵⁶ LEICK 2002: 75. Varijanta *Liste bogova* iz Šurupaka posebno je zanimljiva jer okuplja božanstva u čijem imenu se nalazi slog *nin*, titula koju je po tradiciji imala žena, iako to nisu isključivo imena ženskih božanstava. Kasnije su brojna muška božanstva u čijem imenu se nalazio slog *nin*, poput Ningirsu i Ninurta, bili tipični ratni bogovi.

⁵⁷ BIGGS 1974: 8.

⁵⁸ U njima otac daje savjete svom sinu. Najstarija sačuvana verzija potječe upravo iz ovog vremena i dijelovi su pronađeni i u Abu Salabikhu i Šurupaku (vidi ALSTER 1974: 11-18).

Izgleda da je prepisivanje poslovice bilo vrlo važan dio obuke. Njih poznajemo preko pločica sa školskim vježbama koje sadrže jednu do dvije poslovice ili ponekad na prednjoj strani poslovicu koju je napisao učitelj, a na stražnjoj strani učenikov prijepis. Poslovice su kao i leksičke liste bile organizirane u tematske cjeline, a grupirane su po „ključnim riječima“ („siromaštvo“, „pisari“, „magarac“, „pas“, „brak“, „grad“...). Druga kategorija literarnih tekstova iz Šurupaka su vradžbine. One su uglavnom izražene u obliku formula što definitivno ukazuje na oralnu tradiciju iz koje su proistekle.⁵⁹ Abu Salabikh je zbog izuzetno velikog postotka literarnih (uglavnom poslovice) i leksičkih tekstova posebno važan za proučavanje školovanja. Biggs je nakon analize tekstova po kolofonima zaključio da pločice iz soba 31 i 21 tvore jedinstvenu grupu u kojoj je najviše učeničkih vježbi, što ukazuje da se u neposrednoj blizini nalazila škola i pisarnica iskusnijih pisara. Repertoar tekstova na pločicama iz Abu Salabikha je gotovo istovjetan repertoaru iz Šurupaka.⁶⁰ Leksički tekstovi iz Abu Salabikha obuhvaćaju nekoliko dobro poznatih tekstova, uglavnom *Lu₂* A lista, ali i popise naziva za razne vrste kamena, metala, odjeće, muzičkih instrumenata, oružja i sl. Pronađene su i *Lista osobnih imena*, *Lista zanimanja* drugačija od *Lu₂* A liste, *Lista životinja*, *Lista drveća i drvenih predmeta*, *Lista zemljopisnih imena* i velik broj drugih koje se ne mogu svrstati ni u jednu do sada poznatu kategoriju. U većini slučajeva liste iz Abu Salabikha i Šurupaka su gotovo identične, ali primjetne su neke razlike u *Listi bogova*.⁶¹

Dokazi o sumerskoj tradiciji obrazovanja pisara pronađeni su i u sirijskom središtu Ebli. Ondje su pronađene leksičke liste mezopotamskog (neke su gotovo istovjetne listama iz Abu Salabikha), ali i lokalnog porijekla. One ukazuju na vrlo uske kulturne veze dvaju područja čiji korijeni vjerojatno sežu u razdoblje kasnog Uruka.⁶² Leksički tekstovi pronađeni u Ebli uglavnom prikazuju istu tradiciju koja se prati i par stoljeća prije u mezopotamskim gradovima, ali u određenoj mjeri prilagođenu novom podneblju.⁶³ Tu se prvi puta nalaze dvojezične sumersko-semitske liste. Dobro poznate mezopotamske liste u pojedinim slučajevima nisu napisane u ortografskom obliku, to jest unosi nisu uređeni na temelju uobičajene ortografije, već daju izgovor sumerskih riječi. U tzv. eblaitskom silabariju vidi se drugačija, inovativna upotreba tradicionalne kompozicije.⁶⁴ Dvojezične leksičke

⁵⁹ LEICK 2002: 68-71.

⁶⁰ BIGGS 1974: 22-24.

⁶¹ ISTO: 32, 33.

⁶² VISICATO 2000: 8.

⁶³ Leksički korpus iz Eble objavio je Pettinato (1981.).

⁶⁴ VELDHUIS 1997: 15, 16. Silabarij je skup termina poredanih prema znaku za početni slog. U tome se odražava okruženje u kojem sumerski jezik nije imao nikakvu tradiciju pa je i potreba za takvim pomoćnim sredstvom bila veća nego na sumerskom matičnom području.

Tabla 2. Leksički i literarni tekstovi ranodinastičkog razdoblja

	ranodinastičko I-II				ranodinastičko IIIa						ranodinastičko IIIb			
	Ur	Uma	nepoznato	Šurupak	Abu Salabikh	Tell Brak	Uruk	Nipur	nepoznato	Girsu	Nipur	Adab	Mari	nepoznato
Ukupno pločica	660	5	30	747	562	2	15	20	81	1648	658	133		1304
Ukupno leksičkih (%)	6 (0.9)		1 (3.3)	61 (8.2)	184 (32.7)	1 (50)	2 (13.3)		4 (4.9)	1 (0.06)	13 (2)			10 (0.8)
Ukupno literarnih (%)		1 (20)		28 (3.7)	328 (58.4)		1 (6.7)	3 (15)	2 (2.5)		3 (0.5)	2 (1.5)	1	4 (0.3)
Lu2 A	5			2	2	1				1	2			
Lu2 B				1										
Lu2 C				1										
Lu2 E				1	6									
Lista imena i zanimanja				2	21									
Lista osobnih imena				2							1			
Lista službenika				1										
Lista kulturnog osoblja				1										
Lista ptica				1										1
Lista metala				2	5				1		1			
Lista brončanih predmeta											1			
Lista posuda				1	4									

liste pomagale su semitskim pisarima da se koriste sumerskim pismom, a inače su bile rijetke. Možda je indikativan pronalazak do sada najstarije semitske (protoakadske) himne bogu Šamašu koja je pronađena i u Ebli i u Abu Salabikhu.⁶⁵ Nadalje, analiza semitskih imena iz Abu Salabikha i imena iz Eble pokazuje izrazite sličnosti u onomastici dvaju gradova.⁶⁶ Pettinato je čak izložio da je znatan broj pisara u Abu Salabikhu došao iz Eble. S tim se mišljenjem ne slaže Biggs, ali se slaže da su dva pisara iz Eble (en-na-il i lugal-kisal-si) iste osobe kao pisari u kolofonima Abu Salabikha.⁶⁷ Postoje čak i dokazi da su se neki sumerski logogrami u literarnim tekstovima u Abu Salabikhu imali čitati na semitskom jeziku.⁶⁸

Teško da se za sada može nešto konačno i definitivno zaključiti o školama u Ebli i Abu Salabikhu, ali uzevši u obzir spomenute paralele i očite veze dvaju gradova, mogla bi se prihvatiti Van de Mieroopova hipoteza da su se pisari Eble školovali u Abu Salabikhu.⁶⁹ Također je moguće da su pojedini pisari kao učitelji boravili u Ebli, možda da pomognu u organizaciji tamošnjeg arhiva, da organiziraju tamošnju pisarsku školu ili samo nadgledaju daljnji rad svojih bivših učenika. Ne smijemo zaboraviti ni da se u Ebli otprilike u ovo vrijeme uvodi klinasto pismo koje je valjalo prilagoditi za zapisivanje eblaitskih semitskih pojmova pa je moguće da je sumerski pisar došao u Eblu pomoći u tom poslu. Stvarna priroda odnosa semitskog i sumerskog stanovništva u Abu Salabikhu i pitanje njegovog odnosa s Eblom, nisu jednostavni. Potrebni su novi nalazi i potpunija arheološka istraživanja, prvenstveno u samoj Mezopotamiji, da bi se došlo do nekog dalekosežnijeg zaključka.

U Šurupaku i Abu Salabikhu pojedini su tipovi leksičkih lista i literarnih tekstova različito zastupljeni (vidi Tablu 2). Dok je u Šurupaku pronađen manji broj primjeraka gotovo svake vrste, u Abu Salabikhu su nađene veće koncentracije pojedinih leksičkih lista. Ondje unutar puno većeg leksičkog korpusa nema *Lu₂*, *B*, *Lu₂*, *C*, *Liste osobnih imena*, *Liste službenika*, *Liste kultnog osoblja*, *Liste ptica*, *Liste brončanih predmeta*, *Liste divljih životinja*, *Arhajske liste HAR-ra B i C*, te *Liste tijela od vode*. To vjerojatno ukazuje na pretežno administrativni kontekst leksičkih listi iz Šurupaka. Ondje su liste možda imale stvarnu, praktičnu primjenu, to jest služile su pisarima kao podsjetnik pri obavljanju njihovih svakodnevnih

⁶⁵ VAN DE MIEROOP 2007: 60, 61.

⁶⁶ Najočitiji je primjer ime en-na-il koje je uobičajeno u oba grada, zatim imena sastavljena od *il*, *i-lum*, *i-ku-*, *i-ti-*, *a-ba₄* i *a-ha*. Razlika je, međutim, u imenima božanstava (BIGGS 1988: 97). Za imena iz Eble vidi ARCHI 1985, EDZARD 1981, ARCHI I BIGA 1982, PETTINATO 1980.

⁶⁷ PETTINATO 1980: xxvii, n. 88, PETTINATO 1981: 241, BIGGS 1988: 97.

⁶⁸ Vidi BIGGS 1988: 98; EDZARD *ARET* 5, 6 V 5 i usporedba s *OIP* 099, 326 III 14; i 342; *CIVIL* 1984: 163.

⁶⁹ VAN DE MIEROOP 2007: 60, 61.

dužnosti, kao što su vjerojatno stvarno bile dio obuke novih pisara koji su se prvenstveno izučavali za administrativnu službu. Možda je i škola u Šurupaku bila drugačijeg karaktera od škole u Abu Salabikhu. Specijalizacija škola u pojedinim gradovima poznata je iz nešto kasnijih razdoblja (na primjer Isin za medicinu). U Abu Salabikhu literarni tekstovi imaju daleko najveći postotak među neadministrativnima, a od leksičkih su najbrojnije liste imena i zanimanja, te toponima (svaka vrsta po 21 % leksičkog materijala). Visoka koncentracija literarnih tekstova ukazuje na kontekst obrazovanja prvenstveno za očuvanje tradicije i kulture. Najzastupljenije liste, osobnih imena sa zanimanjima i toponomastičke, trebalo bi tumačiti u kontekstu velikog postotka semitskih osobnih imena i veza Abu Salabikha i Eble. Semitski su pisari najviše učili pisati njima strana sumerska imena, te valja pretpostaviti da su ih obučavali bilježiti poslove u sumerskom jezičnom okruženju, što ukazuje da je dio njih ostajao u Mezopotamiji. Druga je mogućnost da je Abu Salabikh u ranodinastičkom IIIa razdoblju imao istu ulogu središta znanja i obrazovanja koju će nakon njegove propasti preuzeti Nipur. U svakom slučaju jasno je da su Sumerani preko obrazovnog sustava širili vlast i kulturu na susjedna semitska područja.

Iz ranodinastičkog IIIb razdoblja imamo izrazito malo svjedočanstava o školama. U Girsuu, za koji imamo najviše podataka, pronađeni su samo jedan literarni tekst i jedna leksička lista. Budući da je ondje istražen samo dio administrativne četvrti očito je da je škola bila smještena negdje drugdje. Možda je škola bila izdvojena institucija koju nisu kontrolirali ni vladar ni neki hram. Pisari su se također mogli obučavati u posebnom kompleksu koji se nalazio pod upravom neke od administrativnih institucija koje se spominju u pronađenim dokumentima. Mora se uzeti u obzir i mogućnost da se škola nalazila u sklopu nekog svetišta, budući da do sada još nije istražen ni jedan hramski kompleks u Girsuu.

Sljedeće veće središte ovog razdoblja u kojemu su pronađena svjedočanstva o školama bio je Nipur. On je u kasnijim razdobljima bio središte znanosti i obrazovanja, a taj je status možda imao već krajem ranodinastičkog razdoblja. Od 658 pločica koje se mogu datirati u ovo vrijeme, 13 ih sadrži leksičke liste, a 3 literarne tekstove, što ja za sada najveći postotak „školskih“ tekstova pronađen u jednom ranodinastičkom IIIb središtu. Na kontinuitet obrazovne tradicije u Nipuru ukazuju i nalazi iz ranijeg ranodinastičkog IIIa razdoblja. Među 20 do sada pronađenih tekstova iz tog vremena, 3 su literarnog karaktera.

Otkrića u Šurupaku i drugim kasnim ranodinastičkim središtima ukazuju na to da je postojao kontinuitet školovanja od razdoblja kasnog Uruka, dakle nekih pola tisućljeća. Međutim, stvoreno je i mnoštvo novih oblika leksičkih lista pa se može reći da je leksička tradicija pisara ranodinastičkog razdoblja jedno od najvećih intelektualnih postignuća 3. tisućljeća prije Krista. Nema sumnje da su sumerska učilišta bila međusobno povezana. To potvrđuje rasprostranjenost lek-

sičkih tekstova, u prvom redu *Lu₂* A liste. Po tome bi se dalo zaključiti da su veći gradovi morali imati pisarsko središte, a s time i pisarsku školu. Zbog nedostatka nalaza iz naselja osim Šurupaka i Abu Salabikha, zasada se ne mogu razlikovati pojedine pisarske tradicije. Također, ne može se sa sigurnošću reći tko je organizirao školovanje. Prisutnost semitskih pisara koji su pisali sumerskim jezikom i pismom te veze sumerskih gradova s udaljenim središtima najbolje svjedoče koliko su mezopotamska kultura i dostignuća utjecali na okolna bliža i udaljenija područja. Njihovom širenju po sumerskom svijetu i izvan njega najviše je doprinio rad škola gdje su se stvarala i prepisivala djela mezopotamske kulture i tradicije.

Eduba je možda više od ijedne druge institucije doprinijela očuvanju mezopotamske prošlosti i kulture. Njezina primarna uloga bila je izučiti pisare za različite administrativne i druge građanske službe, ali je ona bila i mnogo više od obične učionice. U njoj se čuvalo i razvijalo sve tadašnje znanje i književnost. Procvatom trgovine i kasnije vojnim osvajanjima to se znanje proširilo diljem Bliskog istoka.

Bibliografija

Popis kratica

AfO: *Archiv für Orientforschung*, Berlin, Beč

AJA: *American Journal of Archaeology*, Princeton, Baltimore

ARET: *Archivi Reali di Ebla – Testi*, Missione Archeologica Italiana in Siria. Università degli Studi di Roma “La Sapienza”, Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche dell’ Antichità, Rim

ATU: *Archaische Texte aus Uruk*, I-VII, Berlin

CBS: inventarna oznaka Sveučilišnog muzeja u Philadelphiji (University Museum in Philadelphia), Catalogue of the Babylonian Section

CDLI: *Cuneiform Digital Library Initiative*, <http://cdli.ucla.edu> (posjet 25. 6. 2010.)

CDLJ: *Cuneiform Digital Library Journal*, <http://cdli.ucla.edu/cdlj> (posjet 25. 2. 2010.)

CT: *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum*, London

IM: inventarna oznaka pločica iz Narodnom muzeju Iraka, Bagdad

Iraq: *Iraq*, British School of Archaeology in Iraq, London

IUON: Istituto Universitario Orientale di Napoli

JCS: *Journal of Cuneiform Studies*, New Haven, Baltimore

MEE: *Materiali epigrafici de Ebla*, Napoli

MS: inventarna oznaka privatne anonimne zbirke, Europa

MSL: *Materialen zum sumerischen Lexikon/Materials for the Sumerian Lexicon*, Rim

MSVO: *Materialien zu den frühen Schriftzeugnissen des Vorderen Orients*, Berlin: Gebr. Mann Verlag

OBO: *Orbis Biblicus et Orientalis*, Freiburg Switzerland

OIP: *Oriental Institute Publications*, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

SAOC: *Studies in Ancient Oriental Civilization*, The Oriental Institute of Chicago, Chicago

SF: Deimel (Anton), 1923, *Die Inschriften von Fara II. Schultexte aus Fara*, *WVDOG* 43, Leipzig

SKIZ: RÖMER, Willem. 1965. *Sumerische, „Königshymnen“ der Isin-Zeit. Documenta et monumenta Orientis antiquae* 13. Leiden

TLB: *Tabulae Cuneiformes a F. M. Th. De Liagre Böhl collectae*, Leiden

UET: *Ur Excavations. Texts*, London

W: terenska oznaka iskopavanja u Uruku (Warki)

WO: *Die Welt des Orients. Wissenschaftliche Beiträge zur Kunde des Morgenlandes*, Göttingen: Wuppertal

Literatura

ADAMS, Robert. 2008. An Interdisciplinary Overview of a Mesopotamian City and its Hinterlands. *CDLJ* 2008: 1.

ALSTER, Bendt. 1974. *The Instructions of Šuruppak*. Copenhagen.

ARCHI, Alfonso. 1985. *Testi amministrativi: Assegnazione di tessuti*, *ARET* 1.

ARCHI, Alfonso, Maria Giovanna BIGA. 1982. *Testi amministrativi di vario contenuto*, *ARET* 3.

BIGGS, Robert. 1974. *Inscriptions from Tell Abū Šalābīkh*. *OIP* 99.

BIGGS, Robert. 1988. The Semitic Personal Names from Abu Salabikh and the Personal Names from Ebla. U: *Eblaite Personal Names and Semitic Name-Giving*, ur. A. Archi, Papers of a Symposium held in Rome July 15-17, 1985., *ARES* I, 89-98. Rome.

CHARVÁT, Petr. 2002. *Mesopotamia Before History*. London, New York: Routledge.

CIVIL, Miguel. 1984. Studies in Early Dynastic Lexicography II. 3. Word List D 50-57 (*ARET* 5 No. 23). *ZA* 74: 161-163.

COOPER, Jerrold. 1993. Paradigm and propaganda: The dynasty of Akkade in the 21st century. U: *Akkad: the first world empire. Structure, Ideology, Traditions*, ur. M. Liverani, 11-23. Padova: Sargon.

DAHL, Jacob. 2007. *The ruling family of Ur III Umma: a prosopographical analysis of an elite family in Southern Iraq 4000 years ago*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.

EDZARD, Dietz. 1981. *Verwaltungstexte verschiedenen Inhalts*. *ARET* 2.

ENGLUND, Robert. 1995. Late Uruk Pigs and other Herded Animals. *Beiträge zur Kulturgeschichte*: 121-133.

ENGLUND, Robert. 2001. Grain Accounting Practices in Archaic Mesopotamia. U: *Changing Views on Ancient Near Eastern Mathematic*, ur. J. Høyrup, P. Damerow, *BBVO* 19: 1-35.

- FALKENSTEIN, Adam. 1948. Der 'Sohn des Tafelhauses'. *WO I*: 172-186.
- FOSTER, Benjamin. 1982. *Administration and Use of Institutional Land in Sargonic Sumer. Mesopotamia* 9. Copenhagen.
- FRANKFORT, Lloyd. 1955. *Stratified Cylinder Seals from the Diyala Region, OIP* 72.
- GIBSON, McGuire. 1982. A Re-evaluation of the Akkad Period in the Diyala Region on the Basis of Recent Excavations at Nippur and in the Hamrin. *AJA* 86: 531-538.
- GLASSNER, Jean-Jacques. 2003. *The Invention of Cuneiform. Writing in Sumer*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- HANSEN, Donald. 1974. The Structural Remains. U: BIGGS, Robert. *Inscriptions from Tell Abū Šalābīkh, OIP* 99: 5-18.
- HANSEN, Donald. 1992. Royal Building Activity at Sumerian Lagash in the Early Dynastic Period. *Biblical Archaeologist* Dec. 1992: 206-211.
- LEICK, Gwendolyn. 2002. *Mesopotamia. The Invention of the City*. London: Penguin Books.
- MARTIN, Harriet. 1988. *Fara: A Reconstruction of the Ancient Mesopotamian City of Šuruppak*. Birmingham: Chris Martin & Assoc.
- MCMAHON, Augusta. 2006. *Nippur V: The Early Dynastic to Akkadian Transition. The Area WF Sounding at Nippur. OIP* 129.
- MEISSNER, Bruno. 1925. *Babylonien und Assyrien* II, Winter, Heidelberg.
- MICHALOWSKI, Piotr. 1987. Charisma and Control: on Continuity and Change in early Mesopotamian Bureaucratic Systems. U: *The Organization of Power. Aspects of Bureaucracy in the Ancient Near East*, ur. M. Gibson, R. D. Biggs, *SAOC* 46: 55-68.
- NISSEN, Hans. 1972. Analysis of Archaeological Surface Collections. U: *The Uruk Countryside. The Natural Setting of Urban Societies*, ur. R. McC. Adams, H. J. Nissen, 95-241. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- NISSEN, Hans. 1988. *The Early History of the Ancient Near East 9000-2000 B. C.* Chicago, London: The University of Chicago Press.
- NISSEN, Hans, Peter DAMEROW, Robert ENGLUND. 1993. *Archaic bookkeeping: early writing and techniques of economic administration in the ancient Near East*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- OATES, Joan. 1996. *Babylon*. London: Thames and Hudson.
- OSTERMAN, Jasmina. 2010. *Onaj koji „pločicom ide brzo i ravno“*. Uloga pisara u nastajanju prvih urbanih civilizacija Sumera i Elama na prijelazu 4. u 3. tisućljeće prije Krista. Doktorska disertacija, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- PARROT, André. 1948. *Tello*. Pariz: Albin Michel.
- PETTINATO, Giovanni. 1980. *Testi amministrativi della biblioteca L. 2769. MEE* 2. Napoli.
- PETTINATO, Giovanni. 1981. *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. New York.
- POLLOCK, Susan. 2005. *Ancient Mesopotamia. The Eden that Never Was*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POMPONIO, Francesco. Giuseppe VISICATO. 1994. *Early Dynastic Administrative Tablets of Šuruppak*. Napoli: IUON Series Maior VI.

- POSTGATE, Nicholas. 1980. Excavation at Abu Salabikh 1978-1979. *Iraq* 42/2: 87-104.
- ROAF, Michael. 1990. *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*. Oxford: Equinox Ltd.
- SJÖBERG, Åke. 1976. The Old Babylonian eduba. *Sumerological Studies in Honour of T. Jacobsen, AS* 20: 159-179.
- STEINKELLER, Piotr. 1996. Review of: R. K. Englund and H. J. Nissen: Die lexikalischen Listen der archaischen Texte aus Uruk (ATU 3). Berlin 1993. *AfO* 42/43: 211-214.
- VAN DE MIEROOP, Marc. 2007. *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*. Oxford: Blackwell Publishing.
- VELDHUIS, Niek. 1997. *Elementary Education at Nippur. The List of Trees and Wooden Objects*. Groningen: University of Groningen.
- VISICATO, Giuseppe. 2000. *The Power and the Writing. The Early Scribes of Mesopotamia*. Bethesda: CDL Press.
- WESTENHOLZ, Aage. 1975. *Early Cuneiform Texts in Jena. Pre-Sargonic and Sargonic Documents from Nippur and Fara*. Copenhagen: Munksgaard.
- WESTENHOLZ, Aage. 1984. The Sargonic Period. U: *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East*, ur. A. Archi, 17-30. Rim: Ateneo.

Schools (E₂-DUB-BA-A₂) in the Early History of Sumer

Main goal of this paper is to establish an integral picture of the education and organization of schools in the southern Mesopotamia. This study is based on the analyses of written and other material sources. The analyzed textual sources are preserved tablets with school exercises, lexical and literary texts from the southern Mesopotamia which can be dated to a period from the end of the 4th millennium BC to the approximately middle of the 3rd millennium BC (Uruk and Early Dynastic periods).

The starting point of this analyzes is the first period in which the script appeared, Late Uruk period. There are 6600 tablets that can be dated to that period. Most of them, around 5000, were found in the city of Uruk but the finds from the other Late Uruk sites (Jemdet Nasr, Umma) provide us with the valuable information about the education.

The description of the schools in this early period is based mainly on the sources from the much later periods. The lexical lists and some tablets with the school exercises are the best evidence that the scribal schools existed already in the Late Uruk period. The same features of the tablets as well as the conventions that existed in the script also indicate the existence of regulated system of education.

Lexical lists had a key role in the transfer of writing skills and the education. Their purpose was already in this period probably to teach and remind the scribes

how to write certain symbols. They are closely connected with the emergence of proto-cuneiform script since the “invention” and definition of symbols automatically required this kind of compilations of thematically related groups of terms. Lexical lists make approximately 15% of the preserved written Late Uruk material. Most of those lists can be attributed to one of the compositions that are known from later sources like *Standard list of professions* ($Lu_2 A$; Figure 2), *List of fishes*, *Animals list*, *Archaic vessels* and many others (Table 1). Some 125 fragments can not be attributed to any known composition from later time. Some of them might have been created only when there was a need for them and were abandoned later. Likewise, it is possible that they belong to some known list, but this part was not preserved in a later version.

In the city of Uruk from 669 lexical tablets, 11 could be dated to the Uruk IV phase, 603 to Uruk III while the remaining 56 can not be attributed to either one of these phases. On the bases of analyzed data we can see that, if for a moment we put aside the most numerous $Lu_2 A$ list, almost all of the others lists are related to some products (or animals) that are regularly recorded in the contemporaneous administrative documents. The scribes were therefore mainly trained for the actual administration. But a third of the lexical corpus is made of Lu_2 list. Since it is a list of officials written in hierarchical order that were largely confirmed in the documents, the schools obviously had also the actual “educational” role. With the comparison of entries in the list with data preserved on the administrative documents we can see that this order did not reflect an actual situation in the society. Therefore, schools had, beyond the basic function of education of the future scribes, a duty to propagate, and thus preserve, the social hierarchy.

All tablets from Uruk were found in a secondary archaeological context. However, we can, based on the information about the exact find spot of tablets, at least make some assumptions about the possible location of the first schools. They were found throughout the entire temple complex, but at two locations there was much higher concentration of them. The largest group was found outside the outer perimeter of the so-called “Great Court”. In this position even 354 lexical tablets were found, what makes more than 50% of the overall lexical material. Therefore, from those data we can conclude that we should look for the location of the first schools somewhere in the vicinity of the “Great Court”.

Among the tablets that supposedly originated from Umma there are 18 lexical lists and among them 10 are $Lu_2 A$ list. Although we can not say with certainty that a corpus of texts that was attributed to Umma actually originated in this city, it is certain that it was part of a single archive. Institution to which this archive belonged, according to the number and types of lexical lists, most probably had a school. This is further confirmed by the percentage of particular types of lists that generally coincides with one from Uruk which most certainly had an institution in which scribes were educated.

The changes initiated at the end of the Late Uruk period resulted with the emergence of regional and isolated centers, known as city-states, and increase in population. Response to these changes was greater centralization of control that increased the bureaucracy. This was accompanied by an increase of written documentation what allowed further development of script, which from the Early Dynastic period reflects actual Sumerian language. For those reasons the need for well organized education became even greater.

The sources for the schools in the Early Dynastic period mainly come from the Ur, Shuruppak, Abu Salabikh, Girsu and Nippur. In this time a fundamental source for the study of schools, like in the previous period, were relatively numerous tablets with exercises and lexical lists. In the ED IIIa period the first literary texts also appeared. Based on the uniformity of literary and lexical tradition that can be detected in almost all so far found “school material”, we can conclude that the most of the major cities had to have a scribal center, and with it a school.

There are extremely little evidence about the life and organization of cities in the initial part of the Early Dynastic period. The only site that provides us with some information is Ur. From there we have also 30 tablets with school exercises which were found in SIS IV layer. Prosopographic analyses of the 25 most common names written in the documents from that layer suggest that all tablets belong to a single archive. An institution to which that archive belong, judging by the tablets with school exercises, certainly had its own school.

In the following Early Dynastic IIIa period we have much more evidence about the organization of schools. Two most important sites are Shuruppak and Abu Salabikh. With analyses of relevant tablets from those cities, we can come to some conclusions. Certain types of lexical lists and literary texts found in those sites are variously represented (see Table 2). While in Shuruppak we find fewer number of copies of almost every kind of list, in the Abu Salabikh there are higher concentrations of certain lists. This probably indicates a predominantly administrative context of lexical list from Shuruppak. These lists probably had real and practical application, they served as a reminder to the scribes in the performance of their daily duties, as well as they were probably really a part of the training of new scribes which were educated primarily for the administrative career. In Abu Salabikh literary texts have by far the highest percentage among non-administrative tablets, and among lexical lists the most numerous are ones with names and occupations and toponyms (each by 21% of lexical material). The high concentration of literary texts indicates the context of education primarily for the preservation of tradition and culture.

From Early Dynastic IIIb period we have very little evidence about the schools. In Girsu there was only one literary text and one lexical list. Since only a part of the administrative quarter was excavated, obviously the school was located somewhere else. The next major city of this period in which we can find

evidence of schools was Nippur. In later periods it was a center of science and education, a status he may have had at the end of Early Dynastic period. From 658 tablets that can be dated to this time thirteen contains lexical lists, and three literary texts, which is for now the highest percentage of “school” texts found in one Early Dynastic IIIb center.

Despite all changes that have taken place during the turbulent period of formation of Mesopotamian culture, the schools, as carriers of the written word, became after the initial period of writing, the main driving force in creating new values just as they were the main guardians of traditional values.

Key words: southern Mesopotamia, late Uruk period, Early Dynastic period, schools, lexical lists, literary texts

Ključne riječi: južna Mezopotamija, razdoblje kasnog Uruka, ranodinastičko razdoblje, škole, leksičke liste, literarni tekstovi

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

44

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2012.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 44

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Međunarodno uredničko vijeće / International Advisory Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama/The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

DOMAGRAF d.o.o.

Naklada

300 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*